

Universiteit Utrecht

Faculteit Sociale Wetenschappen
Master Orthopedagogiek 2008-2009

Begeleider: Dhr. dr. A.H.A. Reijntjes
Tweede beoordelaar: Dhr. dr. S. C. E. Thomaes
Datum: 26 juni 2008

Sociale afwijzing en agressie bij kinderen De rol van narcisme en symptomen van sociale angst

C. den Dekker (3225224)

Introduction. The present study investigated to what extent the relationship between social rejection and aggression is moderated by narcissism and/or symptoms of social anxiety (Fear of Negative Evaluation; FNE). Method. Participants (N=203), ranging in age between 10 and 13 years, were presented with questionnaires to assess their scores on these within-child variables. About one week later, they individually played a rigged computer contest (Survivor) and were randomized to either a negative peer evaluation outcome or a neutral outcome. After being evaluated by peers, they were themselves provided with the opportunity to judge these peers and, in so doing, display aggression towards these children. Results. The condition to which the children were randomized exerted a main effect on all measures of direct/retaliatory aggression, such that children showed more aggressive reactions in response to social rejection, relative to children in the control condition. With regard to displaced aggression, children in the failure condition only showed more verbal aggression than those randomized to receive neutral feedback. Contrary to predictions, results showed that FNE did not moderate the level of aggressive reactions in response to social rejection. For symptoms of narcissism the same pattern of nil-findings emerged, except that the higher a child in the neutral condition scored on narcissism the more displaced aggression as indexed by taking money away from peers he/she showed. However, across both conditions higher levels of narcissism were inversely linked to aggression as indexed by taking money away from peers. Discussion. Potential explanations for the observed findings are offered. Limitations and recommendations for future research are discussed.

INLEIDING

De mens is een sociaal wezen. Het is een elementaire menselijke behoefte om waardering en erkenning te krijgen over identiteit, gedrag en uiterlijk. Voor die waardering en erkenning zijn andere mensen nodig, en bij veel mensen spelen interpersoonlijke relaties dan ook een belangrijke rol in het leven. Men is bereid zich in te zetten voor stevige, langdurende relaties. Het is zelfs één van de fundamentele drijfveren van de mens, de 'behoefte om erbij te horen' en die kan alleen worden vervuld door aansluiting met en acceptatie door anderen (Baumeister & Leary, 1995).

Ook kinderen hebben deze behoefte om erbij te horen ('the need to belong'). Als er de mogelijkheid is om bij een groep te horen, streven in het bijzonder kinderen dit na. Als ze daar dan eenmaal bijhoren staat dit groepslidmaatschap centraal in hun leven (Nesdale & Lambert, 2007) en prefereren ze de kinderen uit hun eigen groep gewoonlijk boven kinderen uit andere groepen (Bigler, 1995; Bigler, Jones, & Lobliner, 1997). Resultaten van onderzoek van Nesdale en Flessler (2001) lieten zien dat voor vijfjarige kinderen een sociale groep al belangrijk is. Deze jonge kinderen prefereerden hun eigen groep dan ook boven een andere groep. Ook bleek dat vijfjarige kinderen al gevoelig waren voor statusverschillen tussen hun groep en andere groepen en dat deze verschillen invloed hebben op de groepsattitudes. En net als voor volwassenen (Baumeister & Leary, 1995) is ook voor kinderen erkenning van leeftijdsgenoten belangrijk.

Als er sprake is van voldoende erkenning heeft dit gewoonlijk positieve gevolgen voor het kind. Cole, Jacquez en Maschman (2001) beschreven hoe kinderen bij de ontwikkeling van hun zelfbeeld gebruik maken van vergelijkingsmateriaal en de feedback die ze van anderen krijgen. Een positieve zelfevaluatie die gebaseerd is op positieve feedback van onder andere leeftijdsgenoten voorspelde over tijd minder toename in symptomen van depressie.

Als aan deze behoefte om erbij te horen echter niet of onvoldoende wordt voldaan of iemand sociaal wordt buitengesloten heeft dit doorgaans allerlei negatieve gevolgen, zowel op de korte als op de lange termijn. Sociale exclusie leidt onder meer tot negatieve emoties, bezorgdheid, eenzaamheid, gevoel van isolatie (Baumeister & Leary, 1995; Williams, Cheung, & Choi, 2000) en depressieve symptomen (Baumeister & Leary, 1995; Cole, Jacquez, & Maschman, 2001; Williams, Cheung, & Choi, 2000) Parker en Asher (1987) onderzochten prospectief de risico's voor sociaal afgewezen kinderen. Hun resultaten lieten zien dat sociaal afgewezen kinderen risico liepen om op latere leeftijd voortijdig te stoppen met

school, in de criminaliteit te belanden, angstklachten te ontwikkelen en/of depressieve symptomen te vertonen. Recenter werden deze resultaten gerepliceerd (Coie, Lochman, Terry, & Hyman, 1992; Ollendick, Weist, Borden, & Greene, 1992; Tani & Schneider, 1997) en werden ook positieve verbanden gevonden tussen sociale afwijzing in de kindertijd en internaliserende stoornissen (Coie et al., 1992) en middelenmisbruik (Ollendick et al., 1992) op latere leeftijd. Dodge, Coie en Brakke (1982) onderzochten de gedragspatronen van sociaal afgewezen kinderen in de preadolescentie. Zij concludeerden dat sociaal afgewezen kinderen minder taakgericht bezig waren met hun schoolwerk en daar ook minder snel mee vorderden. Ook vertoonden deze kinderen meer ongepast gedrag zoals dagdromen en doelloos rondlopen in de klas.

Sociaal afgewezen kinderen hoeven dat niet noodzakelijkerwijs hun hele leven te blijven. Gumpel en Ish-Shalom (2003) lieten in een retrospectieve studie naar de herinneringen van volwassenen over hun sociale status als kind zien dat de meeste respondenten die een lage sociale status in hun kindertijd rapporteerden wel een duidelijke verbetering in die sociale status in de late adolescentie ervoeren.

Bovenstaande resultaten hebben vooral betrekking op chronische afwijzing. In het dagelijks leven heeft sociale afwijzing echter vaak betrekking op 'geïsoleerde gebeurtenissen' ('everyday peer rejection experiences') zoals niet uitgenodigd worden voor een verjaardagsfeestje of niet mee mogen doen met een spel van andere kinderen. De huidige studie heeft betrekking op een dergelijke geïsoleerde afwijzingservaring. Hier is tot op heden nog weinig onderzoek naar verricht, met uitzondering van de studies van Sandstrom (2004) en Reijntjes, Stegge en Meerum Terwogt (2006). In deze studies ging de aandacht echter vooral uit naar het gebruik van coping strategieën in respons op afwijzing.

Zoals hierboven beschreven heeft sociale afwijzing veelal negatieve gevolgen. Eén van die gevolgen is agressie. In de literatuur is voornamelijk het verband tussen sociale afwijzing en agressie bij volwassenen en adolescenten onderzocht (Buckley, Winkel, & Leary, 2004; Leary, Kowalski, Smith, & Phillips, 2003; Twenge, Baumeister, Tice, & Stucke, 2001). Echter, ook bij jonge kinderen (Guerra, Asher, & DeRosier, 2004; Ollendick et al., 1992; Dodge et al., 2003) en preadolescenten (Dodge et al., 1982) is onderzoek verricht. Ollendick en collega's (1992) hebben een longitudinale studie uitgevoerd naar de gevolgen van verschillen in sociometrische status waarbij ze verschillende groepen prospectief vergeleken op een aantal kenmerken. Zij concludeerden dat na vijf jaar sociaal afgewezen kinderen op dat moment

door andere kinderen zowel als minder leuk als agressiever werden beoordeeld. Ook waren sociaal afgewezen kinderen, zoals gerapporteerd door leerkrachten, op dat moment agressiever dan populaire kinderen. In deze studie was ook sprake van (de gevolgen van) chronische afwijzing.

Sociale afwijzing hoeft niet altijd rechtstreeks tot agressie te leiden. De relatie tussen sociale afwijzing en agressie kan worden gemedieerd door bepaalde factoren, zoals bijvoorbeeld schaamte. In dat geval leidt sociale afwijzing tot schaamte (de mediator) en dat leidt dan vervolgens tot woede en agressie (Mills, 2005; Reimer, 1996). Daarnaast kan agressie voortkomen uit een verlangen van iemand om te laten zien dat hij of zij een persoon is waar niet mee gespot mag worden (Nisbett, 1993). Verder kan agressie voortkomen uit de behoefte de eigenwaarde in stand te willen houden en het weer willen versterken van een positief zelfbeeld na een egobedreigende gebeurtenis (Baumeister, Smart, & Boden, 1996).

Hoewel er al veel onderzoek is gedaan naar de link tussen sociale afwijzing en agressie, zoals hierboven beschreven, is dat voornamelijk bij volwassenen gebeurd en veel minder bij jongeren en preadolescenten. Zeker experimenteel onderzoek, vereist om causale uitspraken te kunnen doen, is bij kinderen schaars.

Een belangrijk vraagstuk is of, gegeven individuele verschillen in 'dispositionele variabelen', sommige kinderen sterker geneigd zijn tot agressie na afwijzing dan anderen. In de onderhavige studie wordt het effect van narcistische trekken en symptomen van sociale angst (angst voor een negatieve beoordeling door anderen, Fear of Negative Evaluation; FNE) onderzocht. Hieronder wordt de keuze voor juist deze twee variabelen toegelicht.

Mensen met een narcistische persoonlijkheid worden gekenmerkt door gedrag of fantasieën van grootsheid, gebrek aan empathie en de behoefte om bewonderd te worden door anderen. Een narcist heeft een pathologisch onrealistisch of opgeblazen gevoel van belangrijkheid, een onvermogen om standpunten van anderen te zien of begrijpen en is overgevoelig voor de meningen van anderen. De pathologie ontstaat in de vroege volwassenheid en komt voor in verschillende situaties en/of contexten (DSM-IV; American Psychiatric Association, 1994). De DSM-IV geeft de volgende criteria, waarvan er minimaal vijf aanwezig moeten zijn voor de diagnose narcistische persoonlijkheidsstoornis. Allereerst heeft de persoon gevoelens van grootsheid en eigen belangrijkheid (overdrijft bijvoorbeeld eigen prestaties en talenten en verwacht als superieur erkend te worden zonder de erbij

behorende prestaties te leveren). Een ander criterium is preoccupatie met fantasieën over onbeperkte successen, macht, genialiteit, schoonheid of ideale liefde. Ook ziet de persoon zichzelf als uniek en meent dat hij of zij alleen begrepen kan worden door even unieke of speciale mensen of instellingen. Verder heeft hij of zij enorme behoefte aan bewondering, aandacht en bevestiging of wil juist gevreesd en berucht zijn. Ten vijfde gelooft de persoon dat hij meer rechten heeft dan anderen, en wil hij dat anderen zich aanpassen aan zijn onredelijke verwachting van een voorkeursbehandeling. De narcist is manipulerend en gebruikt anderen om zijn doel te bereiken. Verder heeft de persoon een onderontwikkeld inlevingsvermogen en kan of wil geen rekening houden met de gevoelens en behoeften van anderen. Ook is een narcist vaak jaloeers, wat gepaard kan gaan met woede. Tot slot gedraagt een narcist zich arrogant, voelt zich superieur en boven de wet verheven. Hij wordt dan ook kwaad als hij wordt tegengesproken door mensen die hij als minderwaardig beschouwt (American Psychiatric Association, 1994). Een belangrijk kenmerk van narcisme is dus grootheid- en superioriteitsgevoel, maar ook worden deze individuen omschreven als hunkerend naar aandacht en bewondering en overbezorgd over hoe goed ze iets doen en hoe positief anderen naar hen kijken. Dit lijkt paradoxaal, maar nader beschouwd is het niet verrassend dat narcisten een extreem positief, maar tegelijkertijd kwetsbaar zelfbeeld hebben. Het feit dat dit zelfbeeld zo groots en opgeblazen is zorgt ook voor een grote kwetsbaarheid. Het is namelijk een zelfbeeld dat niet op zichzelf kan staan, omdat het niet gegrond is in objectieve realiteit. Het heeft constante bevestiging en bekrachtiging nodig (Morf & Rhodewalt, 2001).

Gegeven deze kwetsbaarheid is het logisch dat narcisten heftig reageren op negatieve beoordelingen van anderen. In onderzoek van Rhodewalt en Morf (1998) vertoonden narcistische participanten sterkere emotionele reacties op succes en falen dan minder narcistische participanten. Dit gold vooral voor het gevoel van eigenwaarde en boosheid. Hun gevoel van eigenwaarde was ook in veel sterkere mate onderhevig aan fluctuatie als reactie op negatieve beoordelingen dan het gevoel van eigenwaarde van minder narcistische individuen. Ook hebben narcisten de neiging om bozer en agressiever te reageren op negatieve evaluaties (Bushman & Baumeister, 1998; Rhodewalt & Morf, 1998). Ook Baumeister en collega's (1996) poneerden dat mensen met een hoog zelfbeeld agressiever reageren op bedreigingen daarvan. De reden daarvoor is dat mensen met opgeblazen, grootse of onterecht positieve zelfbeelden de meeste bedreigingen zullen ondervinden en

die tegelijkertijd het minst tolereren. Verschillende onderzoeken geven aan dat wanneer narcisten verliezen zij daar slecht mee om kunnen gaan. Ze verdraaien hun eigen positieve bijdrage aan taken en beschuldigen anderen van fouten die ze zelf gemaakt hebben (Campbell, Reeder, Sedikides, & Elliot, 2000; Farwell & Wohlwend-Lloyd, 1998; John & Robins, 1994). Narcisten externaliseren schuld als zij geconfronteerd worden met bewijzen die niet stroken met hun zelfbeeld. Door dit externaliseren van schuld zijn narcisten sterker geneigd te reageren op bedreigingen van hun zelfbeeld met emoties als boosheid en agressie dan met verdriet of angst (Twenge & Campbell, 2003). Bij bovengenoemde onderzoeken zijn de participanten echter geen kinderen, maar volwassenen. In de onderhavige studie wordt bij kinderen onderzocht of de relatie tussen sociale afwijzing en agressie wordt gemodereerd door de mate van narcistische trekken.

Tevens wordt onderzocht of de relatie tussen sociale afwijzing en agressie wordt gemodereerd door de mate waarin kinderen sociale angst vertonen. Een kernsymptoom van sociale angst (Watson & Friend, 1969) is sociaal-evaluatieve angst ('fear of negative evaluation'; FNE). Mensen die hoog scoren op FNE zijn erg bezorgd over evaluaties van anderen en verwachten vaak op voorhand al dat beoordelingen van anderen negatief zullen zijn. Ze vermijden dan ook veelal sociaal-evaluatieve situaties. Uit onderzoek blijkt dat individuen die hoog scoren op FNE nerveus worden in dergelijke situaties en hun best doen om goedkeuring te verdienen en afkeuring te vermijden (Watson & Friend, 1969). Individuen met hoge scores op FNE hebben ook de neiging om emotionele gelaatsexpressies van anderen als negatiever te interpreteren dan objectief gerechtvaardigd lijkt (Winton, Clark, & Edelman, 1995). Monfries en Kafer (1994) stellen dat FNE gelijk staat aan 'kwetsbaarheid voor kritiek' (Elliott, 1984). Elliott stelt dat mensen die erg kwetsbaar zijn voor kritiek de kritiek ervaren als bedreigend en er niet constructief mee om kunnen gaan. Ze zouden zich ook sterk zorgen maken over de beoordeling van anderen. Daarnaast zouden ze zich in sociale situaties erg ongemakkelijk voelen, omdat ze moeite hebben om met eventuele negatieve reacties om te gaan. Hoe meer last ze hebben van kritiek, hoe meer bezorgd ze zouden moeten zijn in sociale situaties die daar de bron van zouden kunnen zijn.

Er is tot op heden nog weinig onderzoek verricht naar de verschillen in agressie als reactie op sociale afwijzing bij mensen die variëren in de mate van FNE. FNE is echter het kernsymptoom van sociale angst, en naar het verband tussen sociale angst en agressie is wel onderzoek gedaan. Individuen die zich ernstig zorgen maken over beoordelingen van

anderen zouden vijandige intenties aan die ander kunnen toedichten, zelfs wanneer dit niet terecht is. Als gevolg kunnen ze agressief gedrag naar die persoon vertonen (Crick & Dodge, 1994). Het is mogelijk dat deze personen agressie gebruiken tegen de leeftijdsgenoten van wie ze bang zijn negatieve evaluatie te ontvangen als vorm van preventieve vergelding of vergelding voor negatieve evaluatie die ze al ontvangen hebben (Loukas, Paulos, & Robinson, 2005). Onderzoek wijst uit dat er inderdaad een verband is tussen sociaal-evaluatieve angst en agressie, maar dit geldt specifiek voor 'sociale' agressie (Loudin, Loukas, & Robinson, 2003; Loukas et al., 2005). Sociale agressie wordt omschreven als het schade toebrengen aan andermans eigenwaarde, sociale status of beide (Galen & Underwood, 1997). Sociale agressie lijkt sterk op relationele of indirecte agressie, aangezien het non-fysiek is, en kan duidelijk worden onderscheiden van openlijke agressie. Deze laatste vorm betreft fysieke, verbale en instrumentele agressie (Crick & Grotpeter, 1995). Mensen die hoog scoren op sociaal-evaluatieve angst zouden meer geneigd zijn tot de subtiele en indirecte vorm van agressie omdat ze afwijzing en negatieve beoordelingen willen verminderen (Björkqvist, Lagerspetz, & Kaukiainen, 1992; Xie, Swift, Cairns, & Cairns, 2002). Met deze vorm van agressie willen ze onbekend blijven en zo tegenagressie vermijden (Lagerspetz & Björkqvist, 1994). In het huidige onderzoek gaat het echter om de openlijke vorm van agressie. De literatuur ten aanzien van deze vorm van agressie is niet consistent. Enerzijds wijst onderzoek uit dat er geen verband is tussen de mate van sociaal-evaluatieve angst en openlijke agressie in het algemeen. Aangetoond is dat adolescenten die hoog scoren op FNE sociale vormen van agressie prefereren boven openlijke vormen (Loukas et al., 2005). Anderzijds wordt wel meer agressie verwacht bij mensen die bang zijn voor evaluaties door anderen (Crick & Dodge, 1994). Culotta en Goldstein (2008) hebben in hun onderzoek door middel van vragenlijsten de prevalentie en onderlinge relaties van sociale angst, agressief en proactief prosociaal gedrag bij kinderen onderzocht. Proactief prosociaal gedrag is gedrag dat is bedoeld om iets terug te krijgen, bijvoorbeeld iemand uitnodigen voor een feestje omdat het kind zelf graag bij de ander uitgenodigd wil worden (Boxer, Tisak, & Goldstein, 2004). Resultaten lieten zien dat sociale angst proactief prosociaal gedrag voorspelde. Proactief prosociaal gedrag voorspelde relationele en fysieke agressie (Culotta & Goldstein, 2008) en hield positief verband met reactieve en proactieve agressie (Boxer et al., 2004). Hieruit kan worden afgeleid dat sociale angst indirect, via proactief prosociaal gedrag, verschillende soorten agressie kan voorspellen. Ook wanneer FNE gelijkgesteld wordt aan

kwetsbaarheid voor kritiek, geeft dat een argument voor de verwachting dat hogere mate van FNE leidt tot meer agressie als reactie op sociale afwijzing. Elliott (1984) poneert dat mensen die hoog scoren op kwetsbaarheid voor kritiek verdedigend en vijandig zullen reageren wanneer ze worden bekritiseerd. Agressie is dan een logische reactie.

Het huidige onderzoek gaat na in hoeverre de bovenstaande twee kindkenmerken de mate van agressie in reactie op sociale afwijzing kunnen beïnvloeden. Om deze kenmerken vast te stellen zijn in een klassikale sessie diverse gevalideerde vragenlijsten ingevuld. Vervolgens namen participanten individueel deel aan een computerspel, genaamd 'Survivor', waarbij ze werden geconfronteerd met experimenteel gemanipuleerde feedback van leeftijdsgenoten. De kinderen werden blootgesteld aan ofwel een negatieve ofwel een neutrale beoordeling van een jury bestaande uit een groep leeftijdsgenoten. Nadat de kinderen aldus eerst zelf beoordeeld waren, kregen ze daarna de gelegenheid om op hun beurt de juryleden te beoordelen. Hierbij hadden ze de mogelijkheid om de juryleden schade te berokkenen en dus agressie te vertonen. De agressie werd op drie verschillende manieren gemeten. Allereerst werd participanten gevraagd aan te geven of het jurylid wel of niet door mocht naar de volgende ronde van het spel. Ten tweede werd participanten de mogelijkheid geboden om de juryleden materiële schade toe te brengen. Tenslotte konden ze verbale agressie uiten.

De eerste onderzoeksvraag is: Wat is de invloed van de mate van narcistische trekken op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie? Gebaseerd op het besproken onderzoek is de verwachting dat naarmate kinderen hoger scoren op narcisme ze agressiever zullen reageren op sociale afwijzing.

De tweede onderzoeksvraag luidt: Wat is de invloed van de mate van Fear of Negative Evaluation (FNE) op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie? Er worden twee contrasterende hypothesen getoetst. Enerzijds is het denkbaar dat kinderen die hoog scoren op FNE agressiever reageren op sociale afwijzing dan kinderen die laag scoren op FNE, omdat ze sterker worden geraakt door de negatieve evaluaties en deze pijn afreageren door agressie. Dit werd ook verwacht in het onderzoek van Elliott (1984), die stelt dat mensen met een hoge mate van kwetsbaarheid voor kritiek zich sneller bedreigd zullen voelen en dus vijandiger zullen reageren. Anderzijds zouden kinderen die hoger scoren op FNE ook juist minder agressief kunnen reageren op sociale afwijzing doordat ze meegaander zijn en de negatieve feedback als accurater beschouwen. Ze hebben vaak op voorhand al de

verwachting dat anderen hen negatief zullen beoordelen (Watson & Friend, 1969). Ook willen ze door minder directe agressie te tonen afwijzing verminderen (Björkqvist et al., 1992; Xie et al., 2002) en onbekend blijven om zo vergelding te vermijden (Lagerspetz & Björkqvist, 1994).

METHODE

Participanten

De deelnemers aan dit onderzoek (N = 203) waren kinderen uit de groepen zeven en acht van verschillende reguliere basisscholen in Nederland. Deze kinderen hadden voornamelijk Nederlandse ouders (74.4%), varieerden in de leeftijd van 10 tot 13 jaar met een gemiddelde leeftijd van 11 jaar en 7 maanden, en waren overwegend van een middenklasse SES achtergrond. Van de participanten was 51.2% jongen en 48.8% meisje. Aan de ouders is toestemming gevraagd door middel van een toestemmingsbrief. Ook de directeuren van de scholen en de leerkrachten van de deelnemende kinderen hebben toestemming gegeven.

Procedure

Klassikale vragenlijst. Allereerst vulden alle kinderen een klassikale vragenlijst in in hun reguliere klaslokalen onder schooltijd. De onderzoeker las hardop de instructie voor, waarna de kinderen zelfstandig de vragenlijst invulden. Aan het eind van deze sessie, die ongeveer 60 minuten duurde, vertelde de onderzoeker de kinderen dat ze over ongeveer een week individueel aan een computerspel mee zouden doen.

Survivor. Ongeveer een week later speelden de kinderen individueel het computerspel 'Survivor'. Elk kind werd individueel in een aparte ruimte gezet. De deelnemers werd verteld dat ze via een laptop mee zouden doen aan het computerspel Survivor op het Internet tegen andere kinderen. Survivor is een fictief computerprogramma, geprogrammeerd in Visual Basic, ontworpen om de indruk te wekken dat de kinderen online tegen vier andere kinderen speelden. Van de kinderen werd eerst met een webcam een foto gemaakt, waarvan gezegd werd dat die verzonden zou worden via het Internet en dat de andere deelnemers die foto te zien zouden krijgen. Verder werd verteld dat de uitleg van het spel op het computerscherm te lezen was en dat de onderzoeker eventuele vragen zou beantwoorden. Voordat de netwerkverbinding gemaakt werd en het spel echt begon, moesten de kinderen eerst hun stemming rapporteren waarbij ze aangaven in hoeverre ze zich bijvoorbeeld bang of blij voelden op dat moment. Ook waren er een aantal vragen over hoe ze over zichzelf

dachten, 'state self-esteem', en hoe ze dachten dat anderen over hen zouden denken, 'feelings of approval'. Voorbeelditems zijn: 'Ik ben nu, op dit moment, trots op mezelf' en 'Ik heb op dit moment het gevoel dat andere kinderen mij aardig vinden'. Daarna werd internetverbinding gemaakt en begon het spel met uitleg waarbij het nummer 'Survivor' van Destiny's Child werd afgespeeld. Uitgelegd werd dat ze het spel tegen vier leeftijdsgenoten zouden spelen van dezelfde sekse van vier verschillende scholen in de omgeving en dat alle participanten beoordeeld zouden worden door een panel van juryleden bestaand uit zestien leeftijdsgenoten, acht jongens en acht meisjes. De juryleden zouden hen een score tussen 0 en 100 geven, waarbij hogere scores staan voor hogere niveaus van sympathie ('likeability').

Na deze informatie werd de participanten een aantal schermen gepresenteerd met daarop vragen over henzelf om de juryleden en de andere deelnemers meer over hen te weten laten komen. De vragen leverden informatie op over hun favoriete muziekgroep, hobby's, toekomstige beroep en dingen die ze leuk en minder leuk van zichzelf vonden. Ook moesten de participanten aangeven in hoeverre bepaalde karaktertrekken op hen van toepassing waren, in hoeverre ze goed met andere kinderen op konden schieten en hoe hun schoolprestaties waren. De meeste vragen waren meerkeuze, maar er waren ook open vragen. Vervolgens werden de participanten verteld dat hun foto met de antwoorden op de persoonlijke vragen via Internet zouden worden verzonden en bekeken door de juryleden die hen vervolgens een score van 0 tot 100 zouden geven voor de mate waarin ze leuk gevonden werden, alsmede concrete feedback over wat de juryleden leuk of niet leuk vonden aan een deelnemer. Middels verschillende vragen werd ook gemeten wat de participanten verwachtten van de feedback, bijvoorbeeld in hoeverre ze dachten dat ze een positieve of meer negatieve beoordeling zouden krijgen.

Hierna werd aangegeven dat inmiddels van acht van de zestien juryleden het commentaar was ontvangen en de participanten in totaal drie minuten de tijd hadden om deze feedback van de juryleden te bekijken. Nadat ze deze in hun eigen tempo bekeken hadden verscheen de uitslag van het spel op het scherm. Wanneer de participant aan de falen conditie was toegewezen, ging hij of zij niet door naar de volgende ronde, terwijl in de neutrale conditie geen uitslag werd gegeven. In deze conditie kregen kinderen alleen neutrale feedbackopmerkingen van de jury. Na de uitslag werd van de participanten weer hun stemming, state self-esteem en feelings of approval gemeten.

Vervolgens werd op het scherm uitgelegd dat de participanten na eerst zelf beoordeeld te zijn nu op hun beurt zelf de juryleden mochten beoordelen. Concreet kregen ze telkens een profiel van een jurylid te zien, waarna ze voor elk jurylid ($N = 8$) moesten aangeven of die wat hen betreft door mocht naar de volgende ronde. Ook werd uitgelegd dat de juryleden in principe een bedrag van twee euro zouden krijgen als beloning voor hun inspanningen als jurylid. De participant moest vervolgens aangeven of, als het aan hem/haar zou liggen, het betreffende jurylid niets moest krijgen, één euro minder, gewoon twee euro, één euro meer of twee euro meer. Daarnaast had de participant de mogelijkheid om zelf feedbackopmerkingen te maken over de juryleden (die aan hem of haar zouden worden doorgestuurd over het Internet).

Daarna werd nogmaals de stemmingsvragenlijst afgenomen en werden state self-esteem en feelings of approval voor de laatste keer gemeten. Tenslotte verscheen een scherm waarop stond dat ze nu verder zouden gaan met een andere activiteit.

Debriefing. Direct na afloop van het spel vertelde de onderzoeker het kind dat het spel niet echt was. Tijdens deze debriefing werd het kind verteld dat de juryleden, de uitslag en de specifieke feedback opmerkingen volkomen fictief waren. Uitgelegd werd dat alles gedaan was om te zorgen dat de participanten zouden geloven dat het echt was en dus ook echte en eerlijke antwoorden zouden geven. Ook werd verteld dat dit onderzoek werd verricht ten behoeve van (probleem)kinderen die niet goed met deze feedback om kunnen gaan. Op deze manier hebben de participanten deze kinderen geholpen en werd verteld dat ze hier trots op mochten zijn. De kinderen werd vervolgens een aantal vragen gesteld. Als eerste moesten ze aangeven in hoeverre ze dachten dat alles echt was. Daarnaast werd gevraagd hoe ze over het onderzoek dachten, nu ze wisten dat het niet echt was en of ze weer zouden willen meedoen als ze de kans zouden krijgen om mee te doen aan een onderzoek van iemand anders. Tot slot werd gevraagd of ze aan een vriend zouden aanraden om aan dit onderzoek mee te doen. Overwegend waren de antwoorden hierop positief en gaven de kinderen aan dat ze het leuk vonden om mee te doen. Ook gaf een groot deel aan dat ze het prettig vonden dat ze hiermee andere kinderen konden helpen. Tot slot werd de participanten gevraagd om een 'geheimhoudingsovereenkomst' te tekenen. Het doel daarvan was dat ze niets zouden vertellen aan klasgenoten totdat iedereen het spel had gespeeld. Wanneer de kinderen zich hieraan hielden kregen ze als beloning een klein cadeautje, dat ze mochten uitkiezen uit een aantal opties.

Meetinstrumenten

Agressie. Agressie werd gemeten door de participanten drie vragen te laten beantwoorden ten aanzien van acht juryleden. Van de acht juryleden hadden er vier ook echt feedback gegeven over de participanten en van de andere vier hadden kinderen, door een zogenaamde computerstoring, geen feedback te zien gekregen. Agressieve reacties van de participanten naar de juryleden die feedback hadden gegeven over de participanten is 'directe agressie'. Agressie naar juryleden die niets hadden gezegd over de participanten is indirecte agressie en werd 'displaced agressie' genoemd. Als eerste moesten ze aangeven of het betreffende jurylid wat de participanten betrof wel of niet door mocht naar de volgende ronde, dit is de agressiemaat '2e ronde'. Daarna werd uitgelegd dat het jurylid in principe een beloning zou krijgen van twee euro. De participant moest vervolgens aangeven of het jurylid ook daadwerkelijk die twee euro zou moeten krijgen, twee euro minder, één euro minder, één euro meer of twee euro meer. Deze agressiemaat heet 'geld'. Tot slot had de participant de mogelijkheid om de juryleden verbale feedback te geven door opmerkingen/reacties in te typen op de computer. Bij het beoordelen en scoren van deze opmerkingen voor de analyses werd een codeerschema gebruikt dat bestaat uit vier elkaar uitsluitende categorieën. De eerste categorie werd gescoord als er niets werd ingetypt, de tweede als ze alleen neutrale of positieve opmerkingen hadden gemaakt, bijvoorbeeld 'Ze lijkt me heel aardig en kan volgens mij goed met mensen opschieten'. De derde categorie betreft commentaar waarbij zowel een positieve als een negatieve opmerking werd gegeven, bijvoorbeeld 'Hij ziet er leuk uit, maar lijkt me niet zo aardig'. De laatste categorie betreft commentaar waarbij uitsluitend negatieve dingen waren gezegd over het betreffende jurylid, bijvoorbeeld 'Ze heeft geen leuke hobby's en lijkt me niet slim'. Alleen in het laatste geval werd de score '1' gegeven, bij de eerste drie mogelijkheden was de score '0'. Deze agressiemaat heet 'verbaal'.

Narcisme. Narcisme werd gemeten met de Childhood Narcissism Scale (CNS; Thomaes, Stegge, Olthof, & Bushman, 2008). Deze vragenlijst meet narcistische trekken (d.i., in hoeverre bij een kind sprake is van grootse zelfbeelden, opgeblazen gevoelens van superioriteit, het gevoel van recht hebben op dingen en uitbuitende interpersoonlijke houdingen). Voorbeelditems zijn: 'Zonder mij zou onze klas veel minder leuk zijn' en 'Ik ben een heel speciaal en bijzonder persoon'. De deelnemers gaven aan in hoeverre deze uitspraken op henzelf van toepassing waren op een schaal die loopt van 0 (helemaal niet

waar) tot 3 (helemaal waar). Antwoorden werden bij elkaar opgeteld, waarbij hogere scores staan voor een hoger niveau van narcisme. Scores liepen van 0 tot 26 ($M = 10.14$, $SD = 4.58$). Deze schaal (10 items) had een betrouwbaarheid (Cronbach's alpha) van .77. Er was sprake van een significant sekseverschil ($F(1, 176) = 9.90$, $p = .002$), waarbij jongens hoger scoorden ($M = 11.13$, $SD = 4.68$) dan meisjes ($M = 9.01$, $SD = 4.68$). Er was geen significante relatie tussen leeftijd en scores op de narcismeschaal.

Fear of Negative Evaluation (FNE). FNE werd gemeten door de subschaal 'FNE' van de Nederlandse versie van de Social Anxiety Scale for Children-Revised (SASC-R; Koot & Mesman, 2001). De SASC-R is ontwikkeld door La Greca en Stone (1993) en is gebaseerd op een instrument dat sociaal-evaluatieve angst meet, ontworpen door Watson en Friend (1969). Deze auteurs maakten onderscheid tussen verschillende aspecten van sociale angst, namelijk 'het ervaren van ongemak, angst of bezorgdheid in sociale situaties', 'het doelbewust vermijden van sociale situaties' en 'het hebben van angst voor het ontvangen van negatieve beoordelingen van anderen' (Fear of Negative Evaluation, FNE). FNE is het kernsymptoom van sociale angst. Deze subschaal bestaat uit acht items en meet angst, zorgen of ongerustheid met betrekking tot negatieve beoordelingen van leeftijdsgenoten. Een voorbeelditem is: 'Ik maak me zorgen over wat andere kinderen van me denken'. De kinderen moesten aangeven in hoeverre dit soort uitspraken op hen van toepassing waren op een schaal die loopt van 0 (helemaal niet waar) tot 3 (helemaal waar). De scores werden bij elkaar opgeteld en gaven een totaalscore, waarbij hogere scores staan voor een hoger niveau van FNE. De psychometrische eigenschappen van deze subschaal zijn adequaat bevonden voor basisschool steekproeven (La Greca, Dandes, Wick, Shaw, & Stone, 1998; La Greca & Stone, 1993). Scores in de huidige steekproef liepen van 0 tot 22 ($M = 7.47$, $SD = 5.38$). De betrouwbaarheid (Cronbach's alpha) van deze schaal was .89. Er was sprake van een significant sekseverschil ($F(1, 176) = 10.25$, $p = .002$), waarbij de meisjes hoger scoorden ($M = 8.82$, $SD = 5.75$) dan jongens ($M = 6.29$, $SD = 4.77$). Er was geen significante relatie tussen leeftijd en scores op de schaal FNE.

RESULTATEN

Equivalentie van experimentele groepen. Gemiddelden en standaarddeviaties van de scores op FNE, narcisme, leeftijd en de verschillende agressiematen zijn weergegeven in Tabel I. Kinderen werden random aan de twee experimentele condities toegewezen. Om te

onderzoeken of deze procedure resulteerde in vergelijkbare groepen werden eenweg ANOVA's uitgevoerd. Resultaten lieten wat betreft narcisme geen significante verschillen zien ($p > .10$), maar wel voor FNE ($F(1, 176) = 5.13, p = .025$), zodanig dat de kinderen toegewezen aan de neutrale conditie ($N = 50$) hoger scoorden op FNE ($M = 9.15, SD = 5.80$) dan kinderen toegewezen aan de falen conditie ($N = 153, M = 6.99, SD = 5.18$).

Tabel I. Gemiddelden en standaarddeviaties voor FNE, narcisme, leeftijd en agressie voor de twee condities

	Conditie			
	Neutraal (N = 50)		Falen (N = 153)	
	M	SD	M	SD
FNE	9.15	5.80	6.99	5.18
Narcisme	10.58	4.11	10.01	4.72
Leeftijd (in maanden)	138.40	7.00	139.50	8.17
Geld ^b	13.18	1.97	10.19	2.33
2 ^e ronde ^c	6.86	1.04	4.99	.98
Verbaal ^d	.04	.20	1.03	1.25
Geld _{displ} ^a	12.39	1.96	12.54	2.17
2 ^e ronde _{displ} ^a	6.45	1.12	6.51	1.14
Verbaal _{displ} ^a	.14	.35	.42	.78

^a Displaced agressie: indirecte agressie, gericht tegen juryleden die geen feedback gaven aan de participanten

^b Hoe hoger de score, hoe minder agressie, scores variëren van 4 (bij elk jurylid €2,- eraf) tot 20 (bij elk jurylid €2,- erbij)

^c Hoe hoger de score, hoe minder agressie, scores variëren van 4 (geen enkel jurylid door) tot 8 (alle juryleden door)

^d Hoe hoger de score, hoe meer puur negatieve opmerkingen. Scores variëren van 0 (bij geen enkel jurylid puur negatieve opmerkingen) tot 4 (bij elk jurylid puur negatieve opmerkingen)

Effect van de experimentele manipulatie op agressieve reacties. Om het effect van de experimentele manipulatie op de agressieve reacties vast te stellen werd een MANOVA-analyse uitgevoerd waarbij conditie als between subjects factor fungeerde. Voor de drie directe agressiematen werd een significant multivariaat effect gevonden (Wilk's Lambda = $F(3, 198) = .575, p < .001$). De univariate vervolganalyses lieten voor de directe agressiemaat 'geld' een significant verschil zien ($F(1, 200) = 65.96, p < .001$), waarbij voor de groep met conditie falen een lagere score ($M = 10.19, SD = 2.33$), dus meer agressie werd gevonden dan voor de neutrale groep ($M = 13.18, SD = 1.97$). Bij de directe agressiemaat 'verbaal' was ook sprake van een significant verschil ($F(1, 200) = 30.33, p < .001$), waarbij de falen groep meer puur negatieve opmerkingen gaf ($M = 1.03, SD = 1.25$) dan de neutrale groep ($M = .04, SD =$

.20). Ook bij de directe agressie maat '2e ronde' was sprake van een significant verschil ($F(1, 200) = 129.56, p < .001$). Hierbij liet de falen groep minder juryleden doorgaan naar de volgende ronde ($M = 4.99, SD = .98$) en vertoonde dus meer agressie dan de neutrale groep ($M = 6.86, SD = 1.04$).

Voor de indirecte (displaced) agressie maten werd ook een significant multivariaat effect gevonden (Wilk's Lambda = $F(3, 198) = .96, p = .043$). De univariate vervolganalyses lieten geen significant verschil zien voor de agressie maten 'geld' en '2e ronde', maar wel voor de indirecte agressie maat 'verbaal' ($F(1, 200) = 5.94, p = .016$). Kinderen toegewezen aan de neutrale conditie gaven minder vaak uitsluitend negatieve opmerkingen ($M = .14, SD = .35$) dan kinderen toegewezen aan de falen conditie ($M = .42, SD = .78$).

FNE en narcisme als potentiële moderatoren van de relatie tussen sociale afwijzing en agressie. Vervolgens werd onderzocht of het effect van de experimentele manipulatie op de agressieve reacties verschilt als functie van de hoogte van symptomen van FNE en/of narcisme. Hiertoe werden separate multipele regressie-analyses uitgevoerd voor elk van de drie directe en de drie indirecte agressie maten. Afhankelijke variabelen waren de zes agressie maten en predictor variabelen waren conditie en de totaalscore van FNE of narcisme, die in de eerste stap werden ingebracht. In de tweede stap werd de interactieterm van de totaalscore van FNE of narcisme met conditie ingebracht. In Tabel II zijn de hoofd- en interactie-effecten van conditie, FNE en narcisme voor elk van de directe en indirecte (displaced) agressie maten weergegeven.

Voor geen van de zes agressie maten werd een significant effect gevonden voor de interactie tussen conditie en FNE. Er kan dus worden geconcludeerd dat de mate van FNE het conditie-effect niet modereert.

Voor de drie directe agressie maten werd geen interactie-effect tussen conditie en narcisme gevonden. Bij de directe agressie maat 'geld' werd wel een hoofdeffect gevonden van narcisme op de mate waarin geld wordt afgenomen ($F_{\text{change}}(1, 174) = 7.684, B = .181, p = .006, R^2 = .264$). Anders dan verwacht betekent dit resultaat dat hoe hoger de score op narcisme, hoe minder agressie kinderen vertoonden. Voor de indirecte agressie maten 'verbaal' en '2e ronde' werd geen interactie-effect gevonden, maar voor 'geld' wel ($F_{\text{change}}(1, 173) = 6.812, B = 1.513, p = .010, R^2 = .040$). Separate analyses voor de verschillende condities, met als afhankelijke variabele de indirecte agressie maat 'geld' en als onafhankelijke variabele de totaalscore van narcisme, lieten zien dat in de neutrale groep

sprake was van een significant effect van narcisme ($F_{\text{change}}(1, 37) = 6.143$, $B = -.377$, $p = .018$, $R^2 = .142$). Hoe hoger de score was op narcisme, hoe meer agressie werd vertoond. In de groep met conditie falen was geen sprake van een significant effect van narcisme.

Tabel II. Hoofd- en interactie-effecten van conditie, FNE en narcisme op directe en displaced agressie

Predictor	Instrument	B	p	R ² _{change}	F _{change} (df1, df2)
Conditie	Geld	-.482	.000	.232	52.845 (1, 175)
	2 ^e ronde	-.646	.000	.417	125.381 (1, 175)
	Verbaal	.348	.000	.121	24.173 (1, 175)
	Geld _{displ} ^a	.030	.693	.001	.156 (1, 175)
	2 ^e ronde _{displ} ^a	-.013	.868	.000	.028 (1, 175)
	Verbaal _{displ} ^a	.169	.025	.028	5.114 (1, 175)
Narcisme	Geld	.181	.006	.032	7.684 (1, 174)
	2 ^e ronde	.098	.090	.010	2.914 (1, 174)
	Verbaal	-.064	.368	.004	.816 (1, 174)
	Geld _{displ} ^a	.042	.584	.002	.302 (1, 174)
	2 ^e ronde _{displ} ^a	-.138	.069	.019	3.355 (1, 174)
	Verbaal _{displ} ^a	.020	.788	.000	.072 (1, 174)
FNE	Geld	.017	.804	.000	.062 (1, 174)
	2 ^e ronde	.100	.087	.010	2.960 (1, 174)
	Verbaal	-.035	.628	.001	.235 (1, 174)
	Geld _{displ} ^a	.030	.700	.001	.149 (1, 174)
	2 ^e ronde _{displ} ^a	-.002	.980	.000	.001 (1, 174)
	Verbaal _{displ} ^a	.035	.646	.001	.211 (1, 174)
Narcisme x conditie	Geld	-.041	.936	.000	.006 (1, 173)
	2 ^e ronde	-.200	.656	.001	.199 (1, 173)
	Verbaal	-.181	.745	.001	.107 (1, 173)
	Geld _{displ} ^a	1.513	.010	.038	6.812 (1, 173)
	2 ^e ronde _{displ} ^a	.808	.167	.011	1.922 (1, 173)
	Verbaal _{displ} ^a	-.132	.821	.000	.051 (1, 173)
FNE x conditie	Geld	.246	.562	.001	.337 (1, 173)
	2 ^e ronde	.141	.700	.000	.149 (1, 173)
	Verbaal	-.297	.513	.002	.430 (1, 173)
	Geld _{displ} ^a	-.121	.803	.000	.062 (1, 173)
	2 ^e ronde _{displ} ^a	-.719	.137	.013	2.235 (1, 173)
	Verbaal _{displ} ^a	-.038	.936	.000	.006 (1, 173)

^a Displaced agressie: indirecte agressie, gericht tegen juryleden die geen feedback gaven aan de participanten

DISCUSSIE

Het doel van het huidige onderzoek was na te gaan of symptomen van narcisme en/of symptomen van sociale angst de relatie tussen sociale afwijzing en agressieve reacties modereren. Voor wat betreft de invloed van de mate van narcistische trekken op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie werd verwacht dat naarmate kinderen hoger zouden scoren op narcisme ze agressiever zouden reageren op sociale afwijzing (Bushman & Baumeister, 1998; Rhodewalt & Morf, 1998), door hun kwetsbare zelfbeeld (Rhodewalt & Morf, 1998) en de gevoeligheid voor egobedreigingen (Baumeister et al., 1996; Twenge & Campbell, 2003). Resultaten lieten echter zien dat narcisme geen invloed heeft op de relatie tussen de verschillende condities waaraan de kinderen waren toegewezen en agressieve reacties direct gericht op de provocateur. Wel was er een hoofdeffect van narcisme te zien voor wat betreft het afpakken van geld. Ten aanzien van deze laatste maat van agressief gedrag bleek dat hoe hoger de mate van narcistische trekken, hoe minder sterk de vertoonde agressieve reacties. Een verklaring voor deze bevinding zou kunnen zijn dat kinderen die een zeer hoog, maar tegelijkertijd fragiel zelfbeeld hebben, op deze manier juist toenadering en/of verzoening zoeken na sociale afwijzing. Omdat ze hun positieve zelfbeeld wellicht proberen in stand te houden is het mogelijk dat ze zoeken naar bevestiging daarvan en daarom geen agressieve, maar prosociale reacties vertonen.

Bij displaced (indirecte) agressie, gericht op iemand anders dan de provocateur, was sprake van invloed van narcisme op de relatie tussen de condities en 'financiële' agressie. Voor wat betreft deze maat gold bij kinderen in de neutrale conditie dat hoe meer narcistische trekken aanwezig waren, hoe meer agressie ze lieten zien. Dit verband bleek echter niet te bestaan in de conditie falen. Bij kinderen die niet waren blootgesteld aan sociale afwijzing had de mate van narcisme dus invloed op de agressieve reacties, terwijl bij kinderen die wel waren afgewezen er geen invloed van narcisme bleek te bestaan. Deze bevinding zou kunnen worden verklaard doordat kinderen die hoger scoren op narcisme een neutrale beoordeling als negatief zouden kunnen opvatten. Ze zien de feedback sneller als een egobedreiging en dit heeft dan tot gevolg dat deze kinderen bij een neutrale beoordeling agressiever zullen reageren.

Tevens is onderzocht wat de invloed is van de mate van sociale angst (symptomen van FNE) op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie. A priori werden twee verschillende hypothesen geformuleerd. De eerste mogelijkheid was dat kinderen die hoger scoren op FNE

agressiever zouden reageren op sociale afwijzing dan kinderen die lager scoren op FNE, vanwege de angst voor negatieve evaluaties. De tegengestelde verwachting was dat kinderen die hoger scoren op FNE juist minder agressieve reacties zouden vertonen, omdat ze de negatieve evaluaties al verwachtten en nog meer afwijzing willen voorkomen.

De resultaten ondersteunen geen van beide verwachtingen. Er was namelijk nergens invloed te zien van de mate van FNE op agressie als reactie op sociale afwijzing. In de literatuur waren ook al tegengestelde bevindingen te zien wat betreft de relatie tussen FNE en agressie. Resultaten van de onderhavige studie laten dus zien dat FNE geen effect heeft op agressie in respons op sociale afwijzing, en dat de verschillen in agressieve reacties door andere kindkenmerken moeten worden verklaard.

Beperkingen. Het huidige onderzoek kent een aantal beperkingen. Allereerst waren de kinderen qua FNE-scores niet random verdeeld over de experimentele condities. De groep met conditie neutraal scoorde significant hoger op FNE dan de groep met conditie falen, terwijl hun scores idealiter gelijk zou moeten zijn. Ten tweede waren er geen klinische gevallen in de steekproef vertegenwoordigd, waardoor deze kinderen niet onderzocht zijn. Wellicht zouden bij klinische gevallen van FNE en narcisme de resultaten anders zijn geweest. Ten derde waren de participanten voornamelijk autochtone preadolescenten. Dit heeft tot gevolg dat de resultaten niet a priori generaliseerbaar zijn naar andere populaties. Het verdient aanbeveling dat in vervolgonderzoek participanten wat betreft etniciteit, sociaal-economische status en leeftijd meer heterogeen zijn. Tot slot was een beperking dat de kinderen de juryleden die hen beoordeelden niet persoonlijk kenden, met als gevolg dat door een aantal kinderen de feedback waarschijnlijk als niet of minder relevant werd beschouwd. Een aantal kinderen gaf ook aan dat ze de afwijzing niet zo erg vonden: 'Ik kende die kinderen toch niet'. En naarmate de feedback als minder relevant werd beschouwd, waren de agressieve reacties waarschijnlijk ook minder intens. Interessant zou zijn om te onderzoeken of de agressieve reacties sterker zouden zijn indien participanten de juryleden persoonlijk zouden kennen.

Toekomstig onderzoek. Meer onderzoek naar dit thema bij kinderen zou plaats moeten vinden. Interessant zou zijn om te onderzoeken wat de invloed is van andere kindkenmerken op de relatie tussen sociale afwijzing en agressieve reacties. Gedacht kan worden aan onder andere mate van overgevoeligheid voor afwijzing (rejection sensitivity), depressie, sociale competentie, angst en sociale status. Verder kan onderzoek gedaan worden naar agressie als

reactie op andere vormen van bedreiging, bijvoorbeeld slechte schoolprestaties of publieke situaties die schaamte oproepen. Ook kan hierbij onderzocht worden in hoeverre narcisme en FNE of andere kindkenmerken de relatie tussen deze bedreigingen en agressie modereren. Ook Loukos en collega's (2005) geven aan dat verder onderzoek naar de invloed van sociaal-evaluatieve angst op openlijke agressie als reactie op sociale afwijzing nodig is. Interessant zou dus zijn om dit te doen bij leeftijdsgenoten die de participanten al persoonlijk kennen. Het is echter de vraag of het ethisch verantwoord is om sociale afwijzing te manipuleren bij persoonlijk bekenden. Ook kinderen die voor wat betreft narcisme en/of FNE in de klinische range vallen kunnen ten aanzien van de relatie tussen sociale afwijzing en agressie onderzocht worden, zoals hierboven is besproken. Verder verdient het aanbeveling om verschillende vormen van agressie te onderzoeken, zoals directe en indirecte agressie. Onderzocht kan dan worden of kinderen met bepaalde kindkenmerken op een andere manier agressief reageren op sociale afwijzing dan kinderen zonder die kindkenmerken. Aan de huidige procedure zou dan de mogelijkheid tot het reageren met indirecte agressie toegevoegd moeten worden, bijvoorbeeld door naar andere deelnemers of juryleden verbale agressie over het betreffende jurylid te kunnen uiten, zonder dat het betreffende jurylid dat zelf kan lezen.

REFERENTIES

- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th edition (DSM-IV)*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 479-529.
- Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5-33.
- Bigler, R. S. (1995). The role of classification skill in moderating environmental influences on children's gender stereotyping: A study of the functional use of gender in the classroom. *Child Development*, 66, 1072-1087.
- Bigler, R. S., Jones, L. C., & Lobliner, D. B. (1997). Social categorisation and the formation of intergroup attitudes in children. *Child Development*, 68, 530-543.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.
- Boxer, P., Tisak, M. S., & Goldstein, S. E. (2004). Is it bad to be good? An exploration of aggressive and prosocial behaviour subtypes in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 91-100.
- Buckley, K., Winkel, R., & Leary, M. (2004). Reactions to acceptance and rejection: Effects of level and sequence of relational evaluation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 14-28.
- Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Campbell, W. K., Reeder, G. D., Sedikides, C., & Elliot, A. J. (2000). Narcissism and comparative self-enhancement strategies. *Journal of Research in Personality*, 34, 329-347.
- Coie, J. D., Lochman, J. E., Terry, R., & Hyman, C. (1992). Predicting early adolescent disorder from childhood aggression and peer rejection. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 60, 783-792.

- Cole, D. A., Jacquez, F. M., & Maschman, T. L. (2001). Social origins of depressive cognitions: A longitudinal study of self-perceived competence in children. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 377-395.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Culotta, C. M., & Goldstein, S. E. (2008). Adolescents' aggressive and prosocial behavior: Associations with jealousy and social anxiety. *The Journal of Genetic Psychology*, 169, 21-33.
- Dodge, K. A., Coie, J. D., & Brakke, N. P. (1982). Behavior patterns of socially rejected and neglected preadolescents: The roles of social approach and aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 10, 389-410.
- Dodge, K. A., Lansford, J. E., Burks, V. S., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R., et al. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development*, 74(2), 374-393.
- Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behaviour in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 15, 38-44.
- Elliott, G. C. (1984). Dimensions of the self-concept: A source of further distinctions in the nature of self-consciousness. *Journal of Youth and Adolescence*, 13, 285-307.
- Farwell, L., & Wohlwend-Lloyd, R. (1998). Narcissistic processes: Optimistic expectations, favourable self-evaluations, and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66, 65-83.
- Galen, B. R., & Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33, 589-600.
- Guerra, V. S., Asher, S. R., & DeRosier, M. E. (2004). Effect of children's perceived rejection on physical aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 551-563.
- Gumpel, T. P., & Ish-Shalom, K. V. (2003). How do young adults remember their childhood social status? A retrospective analysis of peer-rejection in childhood and adolescence, and protective factors predictive of its remission. *Social Psychology of Education*, 6, 129-157.

- John, O. P., & Robins, R. W. (1994). Accuracy and bias in self-perception: Individual differences in self-enhancement and the role of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 206-219.
- Koot, H. M., & Mesman, J. (2001). Dutch version of the SASC-R. Erasmus University Rotterdam.
- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K., & Stone, W. L. (1998). Development of the social anxiety scale for children: reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 17, 84-91.
- La Greca, A. M., & Stone, W. L. (1993). The Social Anxiety Scale for Children-Revised: factor structure and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22, 17-27.
- Lagerspetz, K. M. J. & Björkqvist, K. (1994). Indirect aggression in girls and boys. In L. R. Huesmann (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives* (pp. 131-150). New York: Plenum.
- Leary, M., Kowalski, R. M., Smith, L., & Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior*, 29, 202-214.
- Loudin, J. L., Loukas, A., & Robinson, S. (2003). Relational aggression in college students: Examining the roles of social anxiety and empathy. *Aggressive Behavior*, 29, 430-439.
- Loukas, A., Paulos, S. K., & Robinson, S. (2005). Early adolescent social and overt aggression: Examining the roles of social anxiety and maternal psychological control. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 335-345.
- Mills, R. S. L. (2005). Taking stock of the developmental literature on shame. *Developmental Review*, 25, 26-63.
- Monfries, M. M., & Kafer, N. F. (1994). Private self-consciousness and fear of negative evaluation. *The Journal of Psychology*, 128, 447-454.
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 4, 177-196.
- Nesdale, D., & Lambert, A. (2007). Effects of experimentally manipulated peer rejection on children's negative affect, self-esteem, and maladaptive social behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 31, 115-122.
- Nesdale, D., & Flessner, D. (2001). Social identity and the development of children's group attitudes. *Child Development*, 72, 506-517.
- Nisbett, R. E. (1993). Violence and U.S. regional culture. *American Psychologist*, 48, 441-449.

- Ollendick, T. H., Weist, M. D., Borden, M. C., & Greene, R. W. (1992). Sociometric status and academic, behavioral, and psychological adjustment: A five-year longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*, 80-87.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin, 102*, 357-389.
- Reijntjes, A., Stegge, H., & Meerum Terwogt, M. (2006). Children's coping with peer rejection: The role of depressive symptoms, social competence, and gender. *Infant and Child Development, 15*, 89-107.
- Reimer, M. S. (1996). "Sinking into the ground": The development and consequences of shame in adolescence. *Developmental Review, 16*, 321-363.
- Rhodewalt, F., & Morf, C. C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 672-685.
- Sandstrom, M. J. (2004). Pitfalls of the peer world: How children cope with common rejection experiences. *Journal of Abnormal Child Psychology, 32*, 67-81.
- Tani, F., & Schneider, B. H. (1997). Self-reported symptomatology of socially rejected and neglected Italian elementary-school age children. *Child Study Journal, 27*, 301-317.
- Thomaes, S., Stegge, H., Olthof, T., & Bushman, B. J. (2008). Development and validation of the Childhood Narcissism Scale. *Journal of Personality Assessment, 90*, 382-391.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 1058-1069.
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2003). "Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?" Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*, 261-272.
- Watson, D., & Friend, R. (1969). Measurement of social-evaluative anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33*, 448-457.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T. & Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*, 748-762.
- Winton, E. C., Clark, D. M., & Edelmann, R. J. (1995). Social anxiety, fear of negative evaluation and the detection of negative emotion in others. *Behaviour, Research, and Therapy, 33*, 193-196.

Xie, H., Swift, D. J., Cairns, B. D., & Cairns, R. B. (2002). Aggressive behaviors in social interaction and developmental adaptation: A narrative analysis of interpersonal conflicts during early adolescence. *Social Development*, 11, 205-224.